

«Пам'ять міста» і «пам'ять у місті»: евристичні ресурси хвильової концепції Е.Тоффлера

Надія Міхно, Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Розглянуто можливість застосування футурологічного концепту Е. Тоффлера для пояснення змін у коммеморативних об'єктах і практиках сучасного міського середовища. Звернено увагу на можливість використання семіотичного підходу при розгляді окресленої проблематики в межах міського простору. На основі семіотичного підходу визначено необхідність у межах нашого дослідження розглядати певні точки міського простору, які здатні виконувати функцію історико-соціальної трансляції минулого, – «місця пам'яті», та їх загальна сукупність – «ландшафти пам'яті». Зазначено, що «ландшафти пам'яті» та окремі «місця пам'яті» міського простору є ресурсним відображенням історичної та соціальної пам'яті в місті. Окреслено загальні положення хвильової концепції Е. Тоффлера, а саме пояснення трьох «хвиль», які задаються автором як масштабні загальносвітові процеси соціальної динаміки. Зафіксовано розгляд проблематики пам'яті через схему хвильових змін у суспільстві. Для аналізу пам'яті в сучасному міському просторі за допомогою хвильової концепції Е.Тоффлера здійснено розмежування понять «пам'ять міста» і «пам'ять у місті», які відрізняються локальністю транслючого образу минулого: конкретного міста чи події та персоналії поза містом. У результаті дослідження здійснено аналіз особливостей існування «місць пам'яті» та пов'язаних з ними коммеморативними практиками в просторі сучасного та варіативного майбутнього міста, спираючись на ідею Е. Тоффлера щодо взаємоіснування «Другої хвилі» та «Третьої хвилі» в сучасному суспільстві.

Ключові слова: місто, міський простір, місця пам'яті, ландшафти пам'яті, пам'ять у місті, пам'ять міста

«Memory of the city» and «memory in the city»: the heuristic resources of the waven concept of E. Toffler

Nadiya Mikhno, Oles Honchar Dnipro National University

In the article the possibility of application of the futures concept E. Toffler to explain changes in commemorating the objects and practices of the modern urban environment. The theoretical justification of the concept of "space" as one of the central categories of science, and it kind of "social space", that is, of course, the object of the social sciences and humanities, primarily sociological analysis. The proposed explanatory scheme the ratio of physical and social space. Provides an overview of the concept of "urban space" as a specific education between physical and social space. Attention is drawn to the possibility of using a semiotic approach to the identified issues within the urban space. Based on the semiotic approach identified the need in our study to consider certain points in urban space, which are able to perform the function of historical and social translation of the past – "places of memory", and their General set – «landscapes of memory». Moreover that «landscapes of memory» and a separate "places of memory" of urban space is a resource mapping of the historical and social memory in the city. For clarity, the conceptual-categorylink research system, a distinction between "social" and "historical" memory. Outline the General provisions of the wave concept E. Toffler, namely the explanation of the three "waves" which are defined by the author as a large-scale global process of social dynamics. Recorded discussion of memory through the circuit of the wave of change in society. For memory analysis in contemporary urban space using wave concept of E. Toffler made the distinction between the concepts "memory" and "memory in the city", which differ in the locality translocase images of the past: the particular city or events and personalities outside the city. The study carried out analysis of the characteristics of the existence of «places of memory» and related commemorative practices in the contemporary and divergent of the future city, based on the idea regarding relationship E. Toffler's "Second wave" and "Third wave" in modern society.

Keywords: city, city space, places of memory, landscapes of memory, memory of the city, memory in the city

«Память города» и «память в городе»: эвристические ресурсы волновой концепции Э. Тоффлера

Надежда Михно, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара

Рассмотрена возможность применения футурологического концепта Э. Тоффлера для объяснения изменений в коммеморативных объектах и практиках современной городской среды. Обращено внимание на возможность использования семиотического подхода при рассмотрении обозначенной проблематики в рамках городского пространства. На основе семиотического подхода определена необходимость в рамках нашего исследования рассматривать определенные точки городского пространства, которые способны выполнять функцию историко-социальной трансляции прошлого – «места памяти», и их общая совокупность – «ландшафты памяти». Отмечено, что «ландшафты памяти» и отдельные «места памяти» городского пространства являются ресурсным отображением исторической и социальной памяти в городе. Очерчены общие положения волновой концепции Э. Тоффлера, а именно объяснение трех «волн», которые задаются автором как масштабные общемировые процессы социальной динамики. Зафиксировано рассмотрение проблематики памяти через схему волновых изменений в обществе. Для анализа памяти в современном городском пространстве с помощью волновой концепции Э. Тоффлера осуществлено разграничение понятий «память города» и «память в городе», которые отличаются локальностью транслируемого образа прошлого: конкретного города или события и персоналии вне города. В результате исследования осуществлен анализ особенностей существования «мест памяти» и связанных с ними коммеморативными практиками в пространстве современного и вариативного будущего города, опираясь на идею Э.Тоффлера относительно одновременного существования «Второй волны» и «Третьей волны» в современном обществе.

Ключевые слова: *город, городское пространство, места памяти, ландшафта памяти, память в городе, память города*

Постановка проблеми.

В умовах розитку сучасного світу та України, зокрема, відбуваються неминучі зміни в усіх сферах соціального життя. Соціальна динаміка дає поштовх до різних просторових трансформацій. Це також стосується трансформацій міського середовища – основна форма територіального угруповання суб'єктів соціальної дії в сучасному світі. Дані умови активізують рефлексію серед різних дослідників, які прослідковуючи зміни в сьогоденні, та опираючись на наукових інструментах пізнання дійсності, здатні до відтворення певних прогностичних концептів. Річ йде про можливість споглядаючи за тим, що змінюється сьогодні, теоретично відтворити те, до чого призведуть ці зміни в майбутньому. Цікавим прикладом є концепція соціолога-футуролога Е. Тоффлера, яка окреслена в його книзі «Третя хвиля», що написана у 80-х рр. ХХ ст. і прогностично в кінцевій точці аналізу направлена на 2025 р. [9].

В Україні, враховуючи пройдений процес деконунізації міської топоніміки та меморіальних об'єктів, можна наголосити на такому явищі як зміна ідеологічних символізацій міста: перехід до національного, націо-цетричного ракурсу. Схожа зміна проходила також під час комунізації міського простору при становленні Радянської системи

і реконструкції російсько-імперських ідеологічних символічних пластів. Попри дані ідеологічні зміни, слід враховувати й певні глобальні особливості часу епохи. Річ йде про сучасні процеси загальносвітового масштабу: глобалізація поряд з децентралізацією, інформатизація та візуалізація, зміни в характеристиках соціальних взаємодій, комунікацій, практик та характеристик сучасного групоутворення та інше.

Тому виникає необхідність окреслити, проаналізувати можливий стан та специфіку відображення в тексті сучасного міста об'єктів фізичного простору, які є точками трансляції минулого. Слідуючи з цього, вони розуміються як інструменти та ресурси відворення та відображення історичної, історико-соціальної та соціальної пам'яті.

Аналіз досліджень і публікацій. З 20-х рр. ХХ ст. соціальні дослідники звернулися до з'ясування змісту феномена пам'яті, що знайшло своє відображення в наукових концепціях: Е. Дюркгейма (коммеморативний ритуал), М. Хальбвакса (соціальні рамки пам'яті), Т. Адорно (травматична пам'ять), Я. Ассмана (пам'ятаюча культура), П. Нори (місця пам'яті), П. Коннертона (пам'ять-звичка).

Серед дослідників, які торкнулися в своїх теоретичних концептах проблематики пам'яті, соціальності в пам'яті (соціальна пам'ять) був

також американський письменник, соціолог та футуролог Е. Тоффлер. У контексті дослідження проблематики, пов'язаної з історичною пам'яттю як соціальним явищем або конструктом, займалися: вітчизняні дослідники (О. Бойко, С. Хутка, І. Наумова, Ю. Зерній, В. Жадько, О. Фостачук, П. Тронько, Л. Зашкільняк, М. Козловець) та російські дослідники (І. Чурсанова, Д. Анікін, Д. Гігаурі, І. Савельєва, А. Полетаєв, Л. Репіна). Проблематику ландшафтів пам'яті в міському просторі розглядали такі українські дослідники, як: А. Киридон, А. Меренков, Н. Антонова, А. Маркаров, О. Мосієнко, В. Серєда, О. Мусієздов, Л. Малес, Ю. Сорока, Є. Терентьєв, Р. Шаповалов, І. Богдановська, І. Трегубенко.

Мета статті полягає у використанні хвильової концепції Е. Тоффлера для аналізу потенційно можливих форм існування та презентації міської пам'яті: соціального, історичного та соціально-історичного наповнення в публічному, символічному, фізичному просторі сучасного міста (з проєкцією на майбутнє) як особливої форми соціальної взаємодії.

Виклад основного матеріалу.

Враховуючи те, що наш дослідницький напрямок пов'язаний з просторовим аналізом, у першу чергу дамо теоретичне обґрунтування простору загалом та соціального простору в рамках наукового поля соціології. Ми його розуміємо, по-перше, у синтезі з поняттям часу (хронотоп, просторово-часовий континуум), по-друге, як певна реальність, яка охоплює всіх людей [2]. Щодо категорії більш близької до наукового поля соціології – «соціальний простір», слід зазначити на тому, що дослідники не розділяють загальної думки в розумінні даного явища. Існують різні чисто соціальні або соціально-фізичні трактовки. Так, А. Філіппов найбільш повно та комплексно визначає дану категорію. По-перше, це упорядкований простір соціальних позицій, наприклад, статусів, які можуть існувати тільки за умови, що заняття однієї позиції виключає можливість заняття іншої одночасно, що досить схоже з об'єктами фізичного простору. По-друге, це може бути специфіка будь-якого простору, бо його структурні елементи мають соціальне походження. По-третє, це простір у фізичному розумінні, але на нього здійснюється проєктування розподілу і співвіднесення соціальних позицій [10].

Виходячи з цього, ми вважаємо, що фізичний простір існує як проєкція соціального простору. Соціальний простір у певній мірі відбивається в межах фізичного, тому можна стверджувати, що

в даному випадку фізичний простір міста є соціальним конструктом, який діяльністю направлений на переформування фізичних матеріальних об'єктів під потреби суб'єктів. Так, наприклад, розглядаючи місто, можна помітити, наскільки сильно його фізичний простір видозмінений через високу щільність населення та значну інтенсивність соціальних зв'язків. Слідом за В. Лаврік, погодимося, що місто є поняттям, яке вказує на масштабне просторове та територіальне утворення, що має такі особливості: щільність соціальних контактів мешканців, висока спеціалізація праці, конвертація різних видів капіталів для підтримки існування та діяльності людей [6].

За логікою нашого дослідження зосередимо увагу на специфічному та локальному виді просторового утворення, а саме на міському просторі. Тут варто відзначити, що в межах семіотичного напрямку досліджується знакова трансляція конкретних локальних точок міста або всього міського середовища [4]. Виходячи із семіотичного напрямку з його акцентуванням на знаковості об'єктів, логічно стверджувати про існування конкретних точок або композицій у міському просторі, які на символічному рівні транслюють повідомлення про певні сконструйовані варіації образу минулого. Ці точки, які відсилають нас до минулого, до практик «згадування», ми називаємо «місцями пам'яті».

Сукупність усіх фізичних об'єктів міського простору, які відносяться до місць пам'яті й мають здатність транслювати певний сконструйований контекст минулої дійсності, зводимо під загальною метафоричною назвою – «ландшафти пам'яті». Вітчизняна дослідниця А. Киридон визначає дві моделі даного концепту. Ландшафт пам'яті у ментальному вимірі як певна територія пам'яті, наповнена різноманітними смислами та образами, пов'язаними з процесом та результатом пам'ятання. Ландшафт пам'яті у прикладному (фізичному) вимірі як конкретні обриси та маркери місцевості, що формують образи пам'яті й створюють підстави для реконструкції минулого. Дослідник зазначає, якщо для відтворення ландшафту пам'яті у прикладному вимірі простір пам'яті представлений конкретними місцями пам'яті (наприклад пам'ятник), то для ландшафту пам'яті у ментальному вимірі його елементами є саме спогади, архетипи [5]. З огляду на наш дослідницький вектор, ми розуміємо ландшафт пам'яті винятково в межах прикладного виміру, який, у свою чергу, локалізований на рівні міста.

Розглянувши специфічність урбаністичного простору як об'єкту соціологічного аналізу, перейдемо до самого явища пов'язаного з проекцією «назад» у соціальному просторі, тобто соціальна пам'ять, історична пам'ять та ін. Загалом можна відзначити, що соціальна пам'ять – це вся інформація в межах поточної соціальної системи, яка має відсилання або прямо пов'язана з минулими станами соціальної системи. Якщо ж акцентувати увагу на їх відмінних рисах даних концептів, І. Чурсанова зазначає, що поняття «соціальна пам'ять» і «історична пам'ять», мають спільний об'єкт відображення, але відрізняються способами фіксації його змісту як на інформаційному так і на семіотичному рівні. Соціальна пам'ять охоплює набагато більший обсяг інформації, що запам'ятовується, тому вона менш диференційована, ніж історична пам'ять. Соціальна пам'ять практично позбавлена матеріально-предметних носіїв і менш залежна від інституційних утворень (у перш чергу від інституту політики), оскільки вона функціонує на більш глибоких рівнях свідомості суспільства, ніж історична пам'ять. Отже, загалом можна зазначити, що соціальна пам'ять не так сильно схильна до маніпуляцій і перекручувань стосовно свого змісту [11].

Виходячи із мети нашого дослідження, зосередимось на проблемі пам'яті загалом та соціальної, зокрема, у межах теоретичних розробок Е. Тоффлера. Науковець пропонує свою схему феноменології історичного процесу, що ігнорує традиційні історіографічні концепції. Слід зазначити, що Е. Тоффлер, спираючись на дуже об'ємний фактичний матеріал, посилення на наукову і публіцистичну літературу, статистичні дані, виокремлює в історії цивілізації три хвилі [8]. Спочатку за визначенням Е. Тоффлера, була перша хвиля, яку він називає «сільськогосподарською цивілізацією». Характерні риси: земля – основа всіх соціальних сфер, простий розподіл праці, існування декількох певних каст і класів, влада жорстко авторитарна, аскрептивний статус визначає його місце в житті, економіка децентралізована, у сім'ї патріархат. До середини ХХ ст. Перша хвиля змінюється Другою – приходить індустріалізм: серійне виробництво, невідновлювальна енергетика, промислове виробництво, мала нуклеарна сім'я, фабричне навчання. Але одночасно з Другою на світ почала накочуватися нова Третя хвиля: електроніка, космічне виробництво, використання глибин океану і біоіндустрії, поновлювані джерела енергії, вже не-нуклеарна сім'я, радикальні зміни в освіті та інше [3]. Ко-

ротно окресливши основну ідею суспільного розвитку, відображену в книзі Е. Тоффлера «Третя хвиля», слід перейти до того, яким чином дослідник розглядає саме проблематику пам'яті.

Так, Е. Тоффлер, у своїй праці виокремлює два види пам'яті, виходячи із критерія спільності та унікальності. Перша – це індивідуальна, яка недоступна для інших, тобто є особистою пам'яттю, яка утворюється в результаті життєвого досвіду індивіда. Другий вид – це загальна (соціальна), вона відкрита для інших. У загальній пам'яті соціолог бачить еволюційне ядро, тому що вона не короткострокова і обмежена лише життєвим шляхом окремої людини, а має репродуктивний характер, а саме зберігається і передається з покоління в покоління. Розвиток соціальної пам'яті має прямий функціональний взаємозв'язок з загальним розвитком суспільства загалом. Так, у суспільстві Першої хвилі не існувало інших форм зберігання соціально значимої інформації, крім самих людей, і саме тому об'єм інформації був значно обмежений. Цивілізація Другої хвилі розширила межі пам'яті за допомогою поширення грамотності, ведення систематичних ділових записів, будівництва бібліотек і музеїв, винахід картотеки – ці нові способи фіксування інформації значно розширили об'єм, а також зменшили ймовірність спотворення інформації. Але існують і певні негативні моменти: чітко зафіксована пам'ять у матеріальних носіях зменшує її рухливість. Тобто дослідник вважає, що на даному етапі відбувається «заморозка» соціальної пам'яті. Третя хвиля за допомогою створення комп'ютерів, які зроблять можливим появу нових теорій, технічних проривів та ідей, створила можливість не тільки збільшити пам'ять, а й певною мірою оживити її. У сучасній інформаційній ері спільна пам'ять знову стає актуальним механізмом суспільних змін [1]. Виходячи із теорії Е. Тоффлера, можна сказати, що пам'ять не є певним статичним елементом, вона також змінюється виходячи із технологічного і соціокультурного розвитку. Він також наголошує на тому, що на сучасному етапі вона органічно поєднала такі параметри як великий об'єм та динамічність. Отже, автор розробив концепцію еволюційної зрілості сучасної соціальної пам'яті, яка тепер грає важливу роль у соціальному житті.

Використавши евристичний потенціал футурологічної концепції, окресленої в книзі «Третя хвиля» зробимо спробу проаналізувати проблематику пам'яті в просторі міста як територіальної форми проживання суб'єктів соціальної реальності. Для початку варто було б пояснити

відмінність понять «пам'ять у місті» і «пам'ять міста». Дані поняття демонструють, що соціальна пам'ять у міському просторі, в її змістовному плані, може мати «міський» і «позаміський» контекст. Так, «пам'ять міста» є для нас інформацією про минуле, яка зберігається в певному місті, за змістом безпосередньо пов'язана з цим містом, і актуалізується також у цьому місті. По суті в ідеальному варіанті – це пам'ять у місті, про місто і для міста. Це пам'ять обмеженої масштабності. Але не варто говорити, що ця пам'ять повністю закрита всередині конкретного міста і не виходить за його межі. Вона може транслюватися і на національному, і на глобальному рівні, при цьому завжди тримаючись за свої витoki. Завжди її зміст буде про це місто. Тобто це пам'ять про себе самого (місто).

У той же час ми виокремили поняття «пам'ять у місті». Це більш широке поняття стосовно «пам'яті міста». Зміст даного поняття включає не тільки пам'ять, що має «міський» зміст, а й інше. У межах міського простору може транслюватися пам'ять регіональна, національна, глобальна. У ній транслюється подієве минуле, що необов'язково має бути пов'язано з самим містом. Отже, під «пам'яттю в місті» ми розуміємо всю сукупність транслюючої соціальної, історичної пам'яті міського простору. Таким чином, «пам'ять міста» є підструктурою «пам'яті в місті». Явним прикладом елемента трансляції «пам'яті міста» можна назвати пам'ятник або назва вулиці на честь особи, яка була народжена в місті, проживала тут (а місто тепер «пишається» цією персоною, актуалізуючи його в своїй пам'яті).

Отже, позначивши це, переходимо до моменту припущень про те, що Е. Тоффлер можливо міг би говорити про «пам'ять міста» і «пам'ять у місті» в суспільствах Третньої хвилі. Спробуємо висвітлити дану проблематику на основі хвильової концепції Е. Тоффлера. Аналіз даної проблематики варто почати з обсягу і змістовних особливостей «пам'яті міста» в структурі «пам'яті в місті» на тлі Третньої хвилі. У першу чергу, у суспільствах Третньої хвилі можна говорити щодо збільшення «пам'яті міста» щодо всієї пам'яті, яка може існувати в місті. Це припущення ґрунтується на декількох взаємопов'язаних процесах, які Е. Тоффлер бачить у Третій хвилі, і які є протилежностями тому, що відбувалося в межах Другої хвилі, в умовах індустріального суспільства: демасифікація – децентралізація (і владна, і територіальна) – регіоналізація – і як наслідок «смерть національної держави».

У результаті перебігу цих процесів «пам'ять міста» збільшує свої масштаби в міському просторі. В умовах руйнування масових структур місто починає активніше пам'ятати не про події та персоналії країни, нації, на території якої місто розташовано, а про самого себе. Зникнення однорідної пам'яті, у першу чергу, у зв'язку із загибеллю національних держав призводить до того, що національна пам'ять йде з міста, оскільки вже не є актуальною, та її все сильніше витісняє локалізована пам'ять (пам'ять (в), (про) і (для) міста). За своїм змістом, це пам'ять про події, персоналії, які безпосередньо пов'язані з тим чи іншим містом, або ж повністю знаходяться в межах даного міста.

Збільшення обсягів «пам'яті міста» може бути ознакою спрогнозованого Е. Тоффлером наростання різноманіття на противагу типовості, яка була у Другій хвилі. Отже, занепад національної або, навіть у більш рідкісних випадках, транснаціональної ідентифікації на противагу наростання міської ідентифікації, призводить до того, що історична, культурна, соціальна пам'ять про країну, про націю вже знижує свою актуальність. Кожне місто на тлі збільшення «різності» починає говорити за свою унікальність, відмінність від інших, несхожість. Усе це можливо завдяки соціальній пам'яті (у вигляді «пам'яті міста») як дуже вдалого механізму самоідентифікації (споглядаючи назад, на те як історична пам'ять давала і підтримувала життя «національній» державі і «національній» ідентифікації).

Демасифікація інфосфери в Третій хвилі не дасть можливість конструювання в подальшому нових ліберальних, національних, націоналістичних, соціалістичних ідеологій. Тоді логічно припустити, що вулиці міста можуть перестати називати іменами героїв тієї чи іншої ідеології, меморіали або інші архітектурні споруди перестануть зводити на честь подій або персоналій важливих для конкретної ідеології. Деїдеологізація пам'яті призведе відповідно і до її деполітизації. Зникне здатність політичної сфери (конкретно в формі тієї чи іншої держави) на рівні всіх міст певної країни проводити символічну політику з метою конструювання ідентичності вище рівня міста як максимум, або хоча б певного регіону. Штучне конструювання пам'яті з політичною метою, якщо і буде можливо, то тільки в «стінах» конкретного міста. Зникає символічна типізація міст, яка в найбільш концентрованому вигляді спостерігалася в радянському минулому.

У місті Третньої хвилі трансляція пам'яті, у межах його фізичного і символічного простору, у

першу чергу, може бути націленою на розповідь про саме місто і все те, що відбувалося всередині нього. Якщо знову вдаватися до аналогії з пам'ятками, то в м. Дніпро, наприклад, поява пам'ятника О. Полю – громадському діячеві міста і регіону, це якраз приклад актуалізації «пошуків» у міській та регіональній історичній пам'яті, без впливів ідеологічних конструкцій індустріального суспільства, які не давали йому (тобто пам'яті про нього) зайняти місце в символічному просторі міста. У кінцевому підсумку, в умовах демасифікації засобів інформації, дестандартизації поведінки людей і децентралізації влади у межах Третьої хвилі може відбуватися руйнування типової і однорідної пам'яті, розрахованої на велику кількість індивідів (у першу чергу, на рівні країни).

У цьому плані варто також поговорити про таке явище в українських реаліях як декомунізація міського простору. Тут, у першу чергу, ми повинні відповісти на таке питання: яке місце і пояснення декомунізації в Україні в межах теоретичної концепції Е. Тоффлера? З першого погляду зрозуміло, що даний процес не дуже то й укладається в розуміння суспільства Третьої хвилі, адже пам'ять радянського ідеологічного дискурсу змінюється національним (практики перейменування вулиць, площ). Ми б назвали декомунізацію прикладом зміни пам'яті в міському просторі за законами суспільства Третьої хвилі, якби вона зупинилася тільки на ліквідації радянського ідеологічного дискурсу.

Так що ж виходить, приклад декомунізації в Україні спростовує те, що ми говорили вище про специфіку міської пам'яті в суспільствах Третьої хвилі? Але це зовсім не так, приклад України лише показує, що Друга хвиля сьогодні ще повністю не вщухла. Е. Тоффлер і говорив про те, що хвилі різко не змінюють один одну. У цьому полягає відмінність його концепції від марксистської, де завдяки революції все різко змінюється. Друга і Третя хвиля співіснують разом у даному моменті, тільки Третя хвиля набирає обертів, а Друга поступово вщухає. Тому, у даному випадку, нам варто говорити про темпи стихання Другої хвилі, які по всій планеті в різних його точках, мають різну інтенсивність. Друга хвиля повністю не стихла, хоча вже втратила багато енергії. Тому приклад специфіки декомунізації в Україні можна в даному кейсі пояснити як досі працюючу Другу хвилю в наш час. Так само варто врахувати, що в порівнянні з країнами Заходу, Друга хвиля в Україні залишилася більш впливовою і стихає більш повільно.

На ділі Е. Тоффлер, звертаючи увагу на соціальну пам'ять у цілому, вказував на те, що вона почне зберігатися не в бібліотеці, як у Другій хвилі, а в комп'ютері. У контексті міста і пам'яті це також є важливим моментом, особливо в межах аналізу специфіки ширшого поняття «пам'яті в місті». Так, якщо соціальна пам'ять Другої хвилі покладалася, у першу чергу, на письмову традицію, то своє зберігання вона забезпечувала в архівах і бібліотеках. Храми зафіксованої в письмовій формі пам'яті практично завжди знаходилися в містах. Міські бібліотеки і архіви консервували соціальну пам'ять усередині себе, отже, саме місто було «картою пам'яті». Тому в суспільствах Другої хвилі міста мали велику значимість, як реальної території, де зберігається пам'ять і міського, і позаміського змісту. В умовах Третьої хвилі головну роль зберігачів пам'яті займають вже не локальні територіальні точки – міста. Пам'ять у Третій хвилі починає зберігатися у позатериторіальному, інформаційно-віртуальному просторі – комп'ютер, інтернет. Інтернет-мережа зберігає інформацію і дає доступ до неї незалежно від фізичної території і, щоб звернутися до спадщини минулого, похід в бібліотеку втрачає актуальність.

Якщо дивитися більш широко, то на зміну фізичної матеріалізації пам'яті в суспільствах Другої хвилі приходять прямо протилежний процес дематеріалізації пам'яті, який викликаний вже Третьою хвилею. І тут мова йде не тільки про одне конкретне «місце пам'яті» – надрукована книга, яку можна «тримати в руках», і бібліотека як фізична територія концентрації даних книг. Дематеріалізація пам'яті торкнеться й інших об'єктів міста, а саме тих, яких ще називають місцями або ландшафтами пам'яті міського простору. Конкретизуючи, це різні меморіали міста (транслятори пам'яті): пам'ятники, пам'ятні таблички, монументи.

Ще одним теоретичним припущенням може бути те, що малі архітектурні форми з комеморативною функцією можуть поступово зникнути. Тоді вони повністю поступляться місцем архітектурним творінням з естетичною функцією. Уже в багатьох містах зростає кількість малих архітектурних форм з відсутністю трансляції про минуле: різні креативні композиції. Під час Другої хвилі в малій архітектурі переважали саме пам'ятники, які транслювали різні події і персонажів, які були в системі координат тієї чи іншої сконструйованої ідеологічної системи.

Але тут варто підкреслити, що взаємодія жителів міста з меморіалами в межах Другої хвилі була більш тісною. Наприклад, у радянському минулому типовими були зібрання громадян на різноманітних мітингах, які були пов'язані з святовою або траурною датою, яка транслювала ту чи іншу подію, у рамках зконструйованої й однаковою для всіх історичної пам'яті. У прив'язці з пам'ятником, який транслював ту ж пам'ять, що і певна дата, тільки в матеріальній формі, створювався «ритуал» з метою актуалізації, згадування і профілактики забування конкретних аспектів зконструйованого минулого. Усе це робилося з метою не допустити руйнування створеної завдяки історичній пам'яті ідентифікації (у даному випадку, таким чином, підтримували конструкт «радянського народу» і «радянської людини» в свідомості людей). У суспільстві Третьої хвилі, на думку Е. Тоффлера, це має повністю зникнути, оскільки, за словами автора, зникає значимість масової ідентифікації, тому і такі «ритуали» у пам'ятника не будуть актуальними.

Значимість втраять і пам'ятники пов'язані з малими або професійними групами в суспільній структурі. Люди, пов'язані між собою в минулому, будуть збиратися не у пам'ятника в місті, який би відображав їх спільне минуле, а в інтернеті, у «групах соціальних мереж», створених з метою об'єднати їх. У кінцевому підсумку, відсутність уваги жителів міста до меморіалів, незнання того, що транслює той чи інший пам'ятник, через відсутність добровільної або нав'язаної комунікації з ним, а також перехід пам'яті у віртуальний простір комп'ютера – усе це як раз і є знаком зникнення меморіалів як трансляторів у зв'язку з процесом дематеріалізації пам'яті Третьої хвилі.

Подібне стосується і внутрішньо міських топонімів, де символізація пам'яті закріплюється вже не матеріально, а завдяки практикам номінації певних міні-просторів міста: вулиці, площі, проспекти і т. д. Трансляція в топонімах імен історичних персоналіїв і назв історичних подій, які значимі для тієї чи іншої зконструйованої «національної пам'яті», може не мати місце в межах Третьої хвилі практично з таких же причин, що і пам'ятники. Ми вже говорили, що в Україні практики перейменування вулиць при декомунізації не є прикладом Третьої хвилі, оскільки не варто ще скидати з рахунків Другу хвилю. Але вже низку вулиць називають не на честь «чогось» або «когось» з метою трансляції певної моделі пам'яті, як приклад серед нових топонімів м. Дніпра є наступні: вул. Затишна, вул. Пшенична, пров. Ве-

селковий, пров. Улюблений та ін. [7]. Тобто назва вулиць буде мати нейтральний відтінок, топоніми можуть втратити функцію трансляторів пам'яті про минуле.

На відміну від меморіалів і топонімів, великі архітектурні форми (будівлі) часто використовуються при конструюванні «національної пам'яті», вони можуть ненав'язливо транслювати «пам'ять міста» в нейтральному відтінку. Усе це завдяки тому, що, будучи створеними в певний історичний період і зберігшись в наш час, вони стають місцями «пам'яті міста», а саме пам'яті про свої минулі стани. Саме ці місця пам'яті стають важливими в містах Третьої хвилі. Вони підтримують ще одну тенденцію Третьої хвилі, а саме акцент на різності на протигагу однорідності. Саме для міста це спосіб підвищення своєї унікальності, захист своєї ідентичності. Зараз у багатьох європейських містах є навіть закони, що забороняють вносити правки в архітектурний план будівель, що б не порушити унікальність міського простору. Зокрема, у м. Дніпро діє «Дизайн-код міста», який регулює правила оформлення фасадів історичних будівель.

Завдяки будівлям, збереженим з минулих історичних періодів міста, саме місто стає різноманітним, багатоликим, а не однорідним. «Прогулюючись» таким містом, оглядаючи його, ми навіть можемо побачити його часову різноманітність, оскільки зливається і «минуле», і «теперішнє». Наявність старого кварталу (з найстаршими будівлями) в місті, забитому індустріальними заводами і однотипними будинками, вносить сильний контраст, викликаючи інтерес як у жителів міста (які можуть побачити своє місто іншим, в іншому часі), так і туристів. «Проходячи» таким кварталом, у деякому роді, ми потрапляємо в «машину часу», яка частково нас відсилає до певного періоду в історії міста.

Висновки.

Отже, якщо здійснити спробу експлікувати теоретичні ідеї Е. Тоффлера на проблематику пам'яті в міському просторі, можливо отримати потенційну модель існування пам'яті в місті в умовах існування суспільства Третьої хвилі: збільшення обсягів «пам'яті міста» в структурі «пам'яті в місті»; втрата містом комеморативної значущості як зберігача письмово зафіксованої пам'яті (перехід пам'яті з міської бібліотеки чи архіву в комп'ютер та інтернет); дематеріалізація «пам'яті в місті» (малі архітектурні форми з комеморативної функцією, у першу чергу, поза міського контексту, можуть повністю змінитися

малими архітектурними формами з естетичною функцією; назви вулиць, площ міста перейменовуються на нейтральні, без трансляції пам'яті про когось, про щось-то); єдиними матеріалізованими трансляторами пам'яті в місті можуть залишитися великі архітектурні форми (будівлі), які транслюють «пам'ять міста», про його минулі історичні стани (вони стають актуальними в межах акценту на «різності» в суспільстві Третьої хвилі, і захисту містом своєї унікальності в умовах підвищення ролі міської ідентифікації); на тлі

всіх різновидів неіндивідуальної пам'яті, «пам'ять міста» за своєю актуальністю може поступатися «пам'яті родини», оскільки сімейна ідентифікація і роль сім'ї буде найбільш важлива в суспільствах Третьої хвилі, на думку Е.Тоффлера. З одного боку, окреслені варіативні напрямки функціонування ландшафтів пам'яті в міському просторі можуть мати утопічний вигляд, з іншого боку, окремі прояви зміни конфігурації «місць пам'яті» та загалом соціальної пам'яті в місті може бути вже зафіксовано на сьогодні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Аникин Д. Социальная память в свете информационного похода. *Вестник Поволжской академии государственной службы*. 2007. № 12. С. 163–167.
2. Барковская А. Социологическая интерпретация категории «социальное пространство». *Вестник Волгоградского государственного университета*. 2013. № 1. С.49–55.
3. Кабачевская К. К вопросу о статусе волновой концепции развития общества. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 31. С. 215–218.
4. Касаткина С. Семиотический ракурс исследования городского пространства (методологический аспект). *Вестник Вологодского государственного университета*. 2016. № 2. С. 19–21.
5. Киридон А. Ландшафт пам'яті: концептуалізація поняття. *Національна та історична пам'ять*. 2013. №. 6. С.77–86.
6. Лаврік В. Етимологічні та соціологічні контексти поняття «місто». *Науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах «Грані»*. 2016. Т. 19, № 2. С. 43–49.
7. Міхно Н. Історична пам'ять в просторі міста: «ментальна» архітектура та динаміка міських топонімів. Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві: місто Дніпро: у 2-х т. Т. 1. Дніпро : ЛізуновПрес, 2018. С. 142-162.
8. Степанов В. Філософська концепція еволюції постіндустріального суспільства. *Теорія та практика державного управління*. 2009. Вип. 4(27). Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/1/10.pdf>.
9. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
10. Филиппов А. Социология пространства. Санкт-Петербург: Владимир Даль. 2008. 290 с.
11. Чурсанова И. Проблема соотношения истории и социальной памяти: опыт теоретической реконструкции. *Вестник ВГУ*. 2012. № 2. С. 180–191.

REFERENCES

1. Anykyn, D. (2007). *Socyal'naja pamjatj v svete ynformacyonnogho pokhoda* [Social memory in the light of the information campaign]. *Vestnik Povolzhskoy akademii gosudarstvennoy sluzhbyi – Bulletin of the Volga Academy of Public Administration*, 12, 63–167 [in Russian].
2. Barkovskaja, A. (2013). *Sociologicheskaja interpretacija kategorii «social'noe prostranstvo»* [Sociological interpretation of the category «social space»]. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universitet – Bulletin of Volgograd State University*, 1, 49–55 [in Russian].
3. Kabachevskaja, K. (2002). *K voprosu o statuse volnovoj koncepcyy razvytyja obshhestva*. [On the status of the wave concept of society development]. *Kuljtura narodov Prychernomor'ja – Culture of the peoples of the Black Sea*, 31, 215–218 [in Russian].
4. Kasatkina, S. (2016). *Semioticheskij rakurs issledovanija gorodskogo prostranstva (metodologicheskij aspekt)* [The semiotic perspective of the study of urban space (methodological aspect)]. *Vestnik Vologodskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Volgograd State University*, 2, 19–21 [in Russian].
5. Kyrydon, A. (2013). *Landshaft pam'jati: konceptualizacija ponjattja* [The memory landscape: conceptualizing the concept]. *Nacional'na ta istorychna pam'jatj – National and historical memory*, 6, 77–86 [in Ukrainian].
6. Lavrik, V. (2016). *Etymologhichni ta sociologhichni konteksty ponjattja «misto»* [Etymological and sociological contexts of the concept of "city"]. *Scientific and theoretical and social-political almanac «Grani»*, 19 (2), 43–49 [in Ukrainian].
7. Mikhno, N. (2018). *Osobystistj i socialjni instytuty v urbanizovanomu suspiljstvi: misto Dnipro* [Personalities and Social Institutes in an Urban Society: Dnipro]. *Istorychna pam'jatj v prostori mista: «mental'na» arkhitektura ta dynamika misjkykh toponimiv – Historical memory in the city space: "mental" architecture and dynamics of city place*

- names. (Vol. 1.), (pp. 142–162). Dnipro: LizunovPres [in Ukrainian].
8. Stepanov, V. (2009). Filozofska kontseptsiiia evoliutsii postindustrialnoho suspilstva [Philosophical concept of evolution of post-industrial society]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, 4(27). Retrieved from: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/1/10.pdf> [in Ukrainian]
9. Toffler, E. (2000). *Tretja Khvylja [The Third Wave]*. Kiev: Vyd. dim "Vsesvit" [in Ukrainian].
10. Filippov, A. (2008). *Sociologija prostranstva [Sociology of space]*. St. Petersburg: Vladimir Dal' [in Russian].
11. Chursanova, I. (2012). Problema sootnoshenija istorii i social'noj pamjati: opyt teoreticheskoi rekonstrukcii [The problem of the relationship between history and social memory: the experience of theoretical reconstruction]. *Vestnik VGU – Proceedings of Voronezh State State*, 2, 180–191 [in Russian].

Міхно Надія Костянтинівна

Кандидат соціологічних наук, доцент
Дніпровський національний університет
ім. Олеса Гончара
49010, Дніпро, просп. Гагаріна, 72

Email: krupskayanadiya@gmail.com

Mikhno Nadiya

Ph.D. of Sociological Sciences, Assoc. Prof.
Oles Honchar Dnipro National University
72, Gagarin Ave., Dnipro, 49010, Ukraine

ORCID: 0000-0001-8120-7182

Цитування: Міхно Н. К. «Пам'ять міста» і «пам'ять у місті»: евристичні ресурси хвильової концепції Е.Тоффлера. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2020. Т. 23, № 1–2. С.73–81.

Citation: Mikhno, N. K. (2020). «Pamiat mista» i «pamiat u misti»: evrystychni resursy khvylovoi kontseptsii E.Tofflera [«Memory of the city» and «memory in the city»: the heuristic resources of the waven concept of E. Toffler]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (1–2), 73–81.

Стаття надійшла / Article arrived: 25.01.2020

Схвалено до друку / Accepted: 24.02.2020